

СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті аналізується сутність та відмінні риси політичних технологій як засобу політичної діяльності та необхідної умови впровадження розміреної, послідовної та передбачуваної політики в державі.

Essence and distinguishing features of political technologies is analysed in the article, as facilities of political activity and necessary condition of conduct of the policy measured, successive and predictable are in the state.

Реальні політичні процеси в будь-якому суспільстві та державі виключно багатообразні. З одного боку, вони є проявом специфічної суспільної сфери, що володіє соціальними кордонами, внутрішніми і зовнішніми взаємозалежностями, певним набором акторів, відмінними ознаками і т. п. З іншого боку – ці владні взаємозв'язки, які можна представити як сукупність конкретних проблем, що вимагають вирішення з боку держави й інших політичних суб'єктів, які здійснюють для цього відповідні цілеспрямовані дії, застосовують конкретні засоби та ресурси. Але тоді ситуація істотно змінюється: всі мікросоціальні та міжгрупові стосунки у сфері влади перетворюються на взаємозалежність окремих структур та інститутів, у конкретні вчинки та відчуття дійових осіб, які здійснюються у визначеному місці і в певний час. Таким чином, конкуренція між групами у сфері влади є не що інше, як практичні способи і процедури управління, прийняття рішень, врегулювання конфліктів, встановлення комунікацій та інших процесів, є проявом іншого рівня політичних залежностей і зв'язків, що фіксують складне сплетіння самих різнорідних явищ – психологічних, матеріальних тощо.

У данній статті проводиться аналіз політичних технологій як політичного явища, виявляються їх складові як теоретичного, так і прикладного

характеру. Аналізується місце та роль, яку відіграють політичні технології в процесі вирішення питань, що виникають під час політичної діяльності як окремих суб'єктів політики, так і політичної системи взагалі. Акцентовується увага на рисах, що відрізняють політичні технології від технік та методик, використання яких також має своє місце в політичній діяльності, умовах їх появи тощо. Виявляється взаємозв'язок між теоретичним знанням і конструкціями та технологічним підходом до питань політики.

Необхідність вирішення конкретних завдань у сфері політики, пошуку найбільш прийнятних для людей способів і технологій досягнення цілей вимагає від політиків особливий підхід до розуміння і вивчення політичних явищ. Саме актуалізація проблематики розвитку та раціонального використання політичних технологій є наразі одним з вирішення питань сьогодення.

Проблемою політичних технологій займалися такі відомі автори, як Г. Почепцов ("Паблик рилейшнз") [14], Т. Гринберг ("Политические технологии. ПР и реклама") [5], В. Полуектов ("Черные, серые, грязные – всяко-разные...") [13], Е. Малкин та Е. Сучков ("Основы избирательных технологий") [16], проте, кожен із авторів торкався лише важливого на його думку компоненту. Але жодної праці присвяченої всебічному й комплексному вивченню політичних технологій зроблено не було.

На відміну від підходів, притаманних теоретичній політології, прагнучій виявити сутнісні риси і характеристики політичних явищ, розкрити їх найбільш принципові зв'язки і стосунки, обґрунтувати тенденції і закономірності розвитку, розгляд питання політичних технологій націлене на вирішення практичних питань яке має свою специфіку.

Технології вбудовані в найрізноманітніші процеси, забезпечуючи формування і використання політичної влади на різних рівнях організації держави і соціуму, сприяючи таким чином формуванню не лише універсальних, але і типових властивостей політичних технологій.

Таким чином, вирішення конкретної проблеми означає не стільки розуміння людиною цілей і засобів їх досягнення, скільки вироблення конкретних варіантів їх втілення на практиці, тобто вживання певних технологій, що забезпечують вирішення задачі. В цілому технологічне вирішення проблеми означає не розуміння того, який вигляд має, а як розрядити конкретну ситуацію. Саме тому за допомогою технологій виявляється новий сенс і суть влади. Технології по-новому порушують проблему виміру політичних подій, закладають основу для спеціалізованої діяльності з врегулювання або контролю політичних явищ. Утворюючи особливий ракурс розуміння політичних процесів, політичні технології показують, що від вживаних способів рішення тієї або іншої задачі може кардинально залежати суть цього явища. Наприклад, масовий наклеп, поширення дезінформації, відмова в наданні телевізійного ефіру представникам певних партій можуть перетворити процес формування органів влади з вільного вибору громадянами своїх представників у нав'язування останнім інтересів і волі певних кругів, контролюючих ЗМІ.

У данному контексті можна стверджувати, що політичні технології є сукупністю послідовно вживаних процедур, прийомів і способів діяльності, направлених на найбільш оптимальну й ефективну реалізацію цілей і завдань конкретного суб'єкта в певний час і у визначеному місці. В цілому як сукупність певних знань та умінь, що забезпечують вирішення суб'єктом конкретних завдань у сфері влади, політичні технології інколи також називають політичним маркетингом [14, с. 267-269], що на нашу думку є дещо не відповідним дійсності.

Як правило, потреба у формуванні політичних технологій виявляється там і тоді, де і коли є ті, що повторюються, деколи навіть стереотипізовані дії і при цьому наявні цілком певні вимоги до умов та результатів даного типу діяльності. Конкретніше до причин їх появи можна віднести:

- необхідність раціоналізації, спрощення та знаходження ефективнішого способу реалізації практичних цілей, що стоять перед різними учасниками процесу вживання політичної влади й управління державою;
- зниження непередбачуваності взаємодій у сфері влади, швидкої діаметральної змінності

полярностей процесів та перерозподілу державних ресурсів, що розгортаються в умовах непередбачуваного розвитку ситуації, які насичені несподіваними вибуховими формами протестної соціальної активності та іншими форс-мажорними обставинами;

- потреба у вживанні економічних і ресурсозберігаючих способів управління державним (корпоративним) майном, кадровими і технічними структурами;
- необхідність додання стійкості взаєминам учасників того або іншого процесу, прискорюючого навчання персоналу передовим методикам дії і, насамкінець, розширення можливості досягнення цілей великим числом суб'єктів у різних, але схожих умовах;
- необхідність управління об'єктом людських бажань;
- можливість чіткішого визначення критичних, граничних значень того або іншого процесу, за рамками якого суб'єкти втрачають можливість здійснення ефективних і результативних дій з управління ситуацією.

Іншими словами, основний пафос вживання політичних технологій полягає в оптимізації виконання різноманітними суб'єктами своїх завдань і обов'язків. Технології функціонально направлені на досягнення цілей відповідно до інтересів, функцій і цілей суб'єктів, які можуть полягати в залученні й економії ресурсів, стабілізації або дестабілізації положення у державі, організації виборчих кампаній, оперативному інформаційному забезпеченні прийняття рішень, узгодженні інтересів при виробленні державних програм і так далі [2, с. 40-52].

Політичні технології як сукупність прийомів і процедур цілеспрямованої діяльності не лише упорядковують засоби досягнення мети, але і закріплюють черговість дій, вироблення відповідних алгоритмів поведінки суб'єкта. Саме алгоритми виокремлюють і закріплюють найбільш оптимальні і ефективні способи вирішення тієї або іншої задачі, а також дають можливість передавати і тиражувати знайдений досвід.

По суті справи алгоритми є певним "сухим залишком" цільової активності суб'єкта, результатом раціоналізації, спрощення і стандартизації вживаних ним прийомів і процедур. Практично технології викристалізуються з багатообразного числа способів і механізмів взаємин суб'єктів і об'єктів, взаємодій контрагентів, зовнішніх і внутрішніх чинників. Інакше кажучи, технологія встановлюється лише тоді, коли в процесі досягнення мети складається (і певним чином закріплюється) відома послідовність операцій, що фіксує черговість вживання певних прийомів і засобів досягнення конкретної мети [21, р. 14].

Звичайно, деякі види цілеспрямованої діяльності людей через свою складність можуть бути технологізованими не цілком і повністю, а лише

в окремих точках процесу досягнення мети. Тобто, в процесі діяльності суб'єкт може використовувати лише локальні технології, здатні лише частково раціоналізувати та упорядкувати ті або інші ділянки взаємодії. Наприклад, у сфері прийняття політичних рішень, де, як правило, вирішуються завдання, що погано структуруються, велика питома вага непередбачених обставин. Політичні технології зазвичай є набором дій, обслуговуючих в основному лише окремі фази розробки і реалізації цілей (наприклад, узгодження дій законодавчих і старанних органів влади). В цілому ж вони не здатні раціоналізувати і оптимізувати даний процес [18, с. 131.]

Політичні технології можуть діяти в режимі повного завершення циклу здійснення того або іншого процесу, а можуть бути пов'язані з оптимізацією лише окремих його фаз і етапів. Ще складнішим комплексом владно-управлінських взаємин, відношень всередині неформальних, тінювих угруповань, інтеГрованих у процес прийняття державних рішень в принципі не здатні сформувати технологічний ланцюжок навіть для своїх окремих фрагментів.

Таким чином, технології як певні алгоритми дій є формою політичної інженерії, обумовленою як діючим людським фактором (знаннями, досвідом, спрямованістю на реалізацію і так далі), так і використовуваними в його діяльності матеріальними (духовними) ресурсами і технічними складовими. Саме з цієї причини формування і вживання технологій, ритм їх здійснення, жорстко пов'язані з кваліфікацією і компетентністю суб'єкта, його практичними знаннями і уміннями використання певних технічних ресурсів. Як правило, низький рівень забезпеченості технічними або кадровими ресурсами знижує ефективність вживаних технологій [5, с. 126]. Тому не стільки ефективність вживання, скільки саме існування політичних технологій безпосередньо залежить від достатку суб'єкту, що діє, від його уміння використовувати накопичений досвід, реалізовувати наявні можливості в конкретній ситуації. Помилки і некомпетентність суб'єкта наділеного повноваженнями і відповідальністю, від яких не рятують жодні статуси і титули, може не лише понизити функціональне значення технологій, але і повністю змінити спрямованість їх дії. Отже, використання політичних технологій в найважливіших для держави і суспільства сферах передбачає відбір суб'єктів з точки зору кваліфікації, наявності практичного досвіду, психологічної стійкості, здатності діяти в нестандартних обставинах та ін.

Політичні технології можуть діяти в режимі повного завершення циклу здійснення того або іншого процесу, а можуть бути пов'язані з оптимізацією лише окремих його фаз і етапів. Ще складніші комплекси владно-управлінських взаємин (наприклад, стосунки усередині неформальних, тінювих угруповань,

інтеГрованих у процес прийняття державних рішень) які, в принципі, не здатні сформувати технологічні ланцюжки навіть для своїх окремих фрагментів. У структуру політичних технологій, як правило, входять три найбільш значимих компоненти: специфічні знання; конкретні прийоми, процедури і методики дій; а також різні техніко-ресурсні компоненти [17, с. 199-201].

Принципова роль знань обумовлена тим, що політичні технології по суті своїй є втілення особливих форм віддзеркалення дійсності, які направлені на знаходження засобів і способів практичного вирішення проблем, що виникають у сфері влади і управління державою. У цьому сенсі технологічний рівень пізнання дійсності не лише є формою науково-прикладного знання, але і одночасно виражає оцінку політичних проблем з точки зору зацікавлених у їх рішенні суб'єктів.

Таким чином, технологічне знання є пізнавально-проектне, що ідеально перетворює діяльність, яка включає прийоми не лише буденного, але і наукового пізнання дійсності, як би синтезуючи їх підходи для вирішення конкретного завдання. Це задає технологічному знанню власну логіку віддзеркалення і пояснення явищ, яка не властива ні науковим формам віддзеркалення, ні буденним підходам окремо.

На відміну від теорії, яка безпосередньо не пов'язана з практикою та опосередкує свої стосунки з нею якимись ідеальними конструкціями, що не виключають різноманітних трактувань реальних явищ, технологічне знання безпосередньо і цілком однозначно сприймає дійсність, внутрішньо організовуючись на основі віддзеркалення реальності, конкретних подій. Технологічне знання відрізняє те, що це знання не є "ідеально сконструйованою абстракцією, яка ... прив'язана до конкретного тривимірного простору з певною точкою відліку" [8], а працює з конкретною проблемою, ситуацією, що існує в масштабі реального часу і володіє такими топологічними (завглибшки, шириною та іншими метричними характеристиками) і темпоральними (тимчасовими) параметрами подій, які виключають саму можливість умоглядного добудовування подій, що відбуваються, властивостями, що логічно виводяться.

Якщо наукове знання ідеалізує подію (ситуацію), то технологічне знання конкретизує логічні об'єкти; якщо наукове знання звернене до практики-універсуму, то технологічне відображення – до окремих фрагментів дійсності. Тому з точки зору технологічного відношення до світу даний фрагмент практичної реальності вимагає не логічного осмислення, а практичної відповіді. Така відповідь повинна формуватися в рамках принципової обмеженості конкретної ситуації і не передбачати теоретичного розширення конкретної події до класу однотипних явищ. Внаслідок цього

всі істини технологічного знання принципово рухливі (релятивні), виняткові та унікальні.

Технологічне знання розглядає будь-яку подію як якийсь фрагмент дійсності, що володіє власною логікою руху, джерелами розвитку, межами зростання і що передбачає висунення якоїсь проблеми, що вимагає рішення. Таким чином, місткість технологічного знання формується на основі позицій того, хто відображає подію (технолог, аналітик); того, хто задає конкретні цілі вирішення проблеми, пов'язаної з даною ситуацією (замовник), а також того, хто діє на стадії рішення задачі (виконавець). Отже, кожен з них здатний змінити вміст і форму технологічної інформації [10, с. 68-74].

Таке потроєння суб'єкту технологічного знання свідчить про те, що вся його пізнавальна стратегія будується на зведенні об'єктивних умов до ситуації, що суб'єктивно інтерпретується, як на стадії діагностики, так і на стадії актуалізації знань. Включення представлень цих суб'єктів в оцінку ситуації показує, що цільових орієнтацій у рамках технологічного знання про одну і ту ж проблему може бути скільки завгодно. Тому конкретні проблеми технологічно можуть бути інтерпретовані і "вбудовані" в найрізноманітніші політичні процеси.

При технологічному підході на перший план виступає проблема вироблення такої системи координат, яка здатна привести до розуміння складу, структури, форми, характеру змін тих або інших подій (ситуацій). Це передбачає включення в базу технологічних даних не лише висновків та оцінок спеціального характеру (оцінок співвідношення політичних сил, їх ідеологічних програм і так далі), але і тієї інформації, яка розкриває дану ситуацію з економічною, побутовою, екологічною та інших точок зору.

Залежно від характеру вирішення практичних завдань технологічне знання може займати самі різні позиції щодо тих теоретичних виводів, які зроблені академічною наукою з приводу даного типу об'єктів. Якщо перефразувати О. Конта, то можна сказати, що технології – це такі вистави, які установку на "знання" опосередковують установкою на "дію". Тому в ряді випадків носій технологічного знання може, виконуючи своє завдання, не звертати уваги на ті або інші теоретичні висновки. Таким чином, науково-теоретичні результати досліджень можуть бути абсолютно індиферентними до рішення конкретної практичної задачі. Причому виводи фундаментальної науки можуть бути проігноровані навіть тоді, коли вони об'єктивно необхідні для вирішення конкретного завдання. І такий вибір може бути продиктований не лише цілями або особливостями підходу аналітика, замовника або виконавця, але і їх ресурсними можливостями, а також іншими практично значимими чинниками [15, с. 84-89].

Технологічна оцінка ситуації формує і власні знакові (семантичні) структури. Так, якщо мова науки завжди передбачає хоча і різноманітну, але все таки строгу категоріально-понятійну форму,

то технологічне знання ґрунтується на значно вільнішому ладі утворення семантичних структур. У його аналітичній лексиці строгі поняття є сусідами з плотськими образами, визначені в смислового значенні терміни – з багатозначними. Тут присутні не лише мовні форми, що відображують складні смислові відтінки, але й неспеціалізовані структури спілкування (просторіччя, побутова лексика, аббревіатури жвавої мови, слогани, фольклор і так далі). Отже технологічне знання базується на рухливішій мові, знакових структурах, що підкреслюють суб'єктивність, індивідуальність дослідника і орієнтованих на інструментальні цілі, емпіричну комунікацію і розширення інформації про події.

Технологічне знання насамкінець є суб'єктивною основою політичної інженерії, яка займається політичним проектуванням (прогнозуванням, плануванням і програмуванням) і організацією практичної діяльності інститутів влади. Тому основною цінністю для технологій є навіть не саме знання про те, як можна щось зробити, зробити, а конкретне вміння, навички звернення дій і досягнення цілей.

Місткість конкретних навичок і умінь, які виражаються у вживанні певних прийомів, процедур, технік й методик дій безпосередньо задається конкретними цілями або, кінцем кінцем, особливостями тієї або іншої наочної сфери політики. Наприклад, у сфері прийняття рішень це можуть бути прийоми узгодження і порівняння інтересів сторін при виробленні тих або інших цілей державної політики; в рамках вирішення міжнародних конфліктів - способи пошуку компромісів між конфліктуєчими сторонами або дії на них з боку примірюючих (арбітражних) структур; в інформаційній сфері політичної влади – прийоми дезінформації громадськості або, навпаки, боротьби проти наклепницьких вигадок суперників тощо.

Використання тих або інших прийомів і процедур безпосередньо залежить від достатку суб'єктів, що діють, і від конкретних умов, у яких вирішується завдання. Так, не знайомий з сучасними методами організації і ведення виборчих кампаній технолог не може застосувати прийоми і техніку, здатні забезпечити перемогу на виборах його замовникові. В умовах суворого контролю держави за проведенням виборів, як правило, не вдається використовувати багато "чорних" і незаконних технологій боротьби з конкурентами тощо [7]. Найбільш яскравим прикладом подібного контролю можуть бути вибори до Верховної Ради 2006 та частково 2007 року.

Конкретні прийоми і способи діяльності безпосередньо залежать і від наявності тих або інших кадрових структур, технічного оснащення дійових осіб, наявності тих або інших (фінансових та ін.) ресурсів, що впливають на вміст політичних технологій. Наприклад, вживання технологій інформаційного забезпечення державної політики (особливо якщо справа стосується цілей, що мають стратегічне або істотне комерційне значення)

неможливе без технічних структур, покликаних захищати державну таємницю; обмежений в матеріальних засобах виборчий штаб того або іншого кандидата, як правило, вимушений відмовлятися, наприклад, від організації його виступів на телебаченні або вживання інших ефективних, але дорогих технологій суперництва, які необхідні для досягнення перемоги на виборах; використання управлінських технологій в умовах криз неможливе без структур, дублюючих прийняття рішень, без додаткових ресурсів, кадрового резерву і так далі. Таким чином, наявність даних компонентів політичних технологій накладає найістотніші обмеження на способи вирішення завдань, вживання тих або інших прийомів діяльності або, навпаки, може істотно збільшити ефективність останніх.

З точки зору ступеня і характеру регламентації діяльності (що має особливу цінність для аналізу перехідних процесів) розрізняють нормативні і девіантні технології. Нормативні технології – це способи діяльності, жорстко обумовлені законами, що існують в суспільстві (організації), нормами, традиціями або звичаями. Девіантні технології протилежні їм, вони відхиляються від такого роду вимог і стандартів способу діяльності. До їх числа відноситься, наприклад, цілий спектр тих, що суперечать закону або нормам суспільної моралі “сірих” і “чорних” технологій. Як показала практика, в критичних точках політичного процесу, а саме під час виборів в органи вищої державної влади, зовнішньо- та внутрішньополітичних криз, спостерігається небувалий розквіт подібного роду технологій. Суб’єкти впливу і влади нерідко переходять до “зливу компромату”, шантажу, просочувань інформації, наклепу, а у ряді випадків навіть до терору, організації змов, путчів і так далі. Дуже часто такі форми діяльності стають джерелами не лише скандалів, але і криз, що міняють перебіг політичного процесу, розставлення сил у суспільстві [12, с. 42].

Суспільству і державі переважно головним є зрозуміти способи запобігання використанню таких технологій боротьби за владу, виробити відповідну політичну протитотруту. Проте вже сьогодні стає ясно, що в сучасному українському суспільстві з деякими прийомами подібного роду боротися практично неможливо. Наприклад, враховуючи поширення сучасних засобів зв’язку, чисто технічно не вдається запобігти електронному шпигунству та іншим аналогічним прийомам діяльності. “Сучасна держава має у своєму арсеналі настільки потужні і різноманітні форми технологій політичного управління, впливу і маніпулювання, що це загрожує самій основі демократії – громадянському суспільству” [11, с. 6].

Близькі до даних типів технологій також явні і тіньові способи досягнення владно-політичних і державно-адміністративних цілей. Наприклад, у формах діалогу влади з громадськістю, втілюючи публічний характер влади, по суті справи грає роль своєрідної візитної картки політичного режиму і системи управління державою. Проте

такого роду прийоми, техніка управління і влади часто має суто демонстраційний, “показовий” характер, орієнтується на комуніціювання з громадською думкою і створення у нього образу активної та ефективної влади. При цьому практичний зв’язок з реальним процесом вироблення державних рішень у них може бути дуже слабким, а то і бути відсутнім зовсім.

Тіньові технології управління і влади, будучи з практичної точки зору часом найважливішими і визначаючими процес вживання влади і розподілу державних ресурсів, у той же час відрізняються дуже слабким рівнем технологічності, будучи швидше унікальні (спонтанні, ситуаційні), ніж стандартизовані й алгоритмізовані способи і прийоми діяльності. Як приклад подібних “тіньових” прийомів є розподіл управлінських посад в державі між партіями правлячої коаліції.

Таким чином, у найзагальнішому плані “технологічно” орієнтовані форми і різновиди “політичних вистав” направлені не на створення теорій або виробництво знань, що систематизують уявлення про схожість і відмінності політичних явищ, а на прикладне використання наявного науково-теоретичного потенціалу при рішенні практичних і цілком конкретних завдань в політичному просторі. Не менш важливим компонентом оцінки і розуміння останніх, поряд з теоретичними ідеями, є також накопичений людьми практичний досвід, навички і вміння вирішувати аналогічні завдання, інтуїція та інші дологічні уявлення людини. Строго кажучи, свої висновки прикладні дисципліни можуть робити і на базі практичного досвіду, що склався, не вдаючись до використання яких-небудь широких теоретичних узагальнень. Маючи на увазі таку суто практичну орієнтацію прикладного політологічного знання, можна сказати, що саме воно задає той особливий ракурс у розумінні політичного життя, який заставляє відноситися до здійснюваної в ній діяльності людини як до різновиду “мистецтва”.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що на сьогоднішній день в Україні не існує достатнього ані теоретичного, ані практичного досвіду та алгоритма використання політичних технологій. Вже явно просліджується осмислення деякими політиками необхідності доведення послідовної та взваженої політики. Але на шляху поширення демократичних засад управління державою дійові фігури української політики нехтують досвідом розвинених держав і, як наслідок, намагаються максимально відсунути проблему свого ставлення до політики як комплексного явища, якому притаманні свої теоретико-практичні особливості, що виокремлюють останню в різновид людської діяльності, яка потребує спеціальних знань, навичок, теоретичного базису. На думку автора більш ретельного розгляду потребує питання виокремлення певних алгоритмів дій, які стануть на заваді новим політичним кризам та нестабільності політичного сегменту державного управління. Технологізація політики має розвиватися не

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохин М.Г. Политические технологии // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2000. – № 2. – С. 101-104.
2. Анохин М.Г., Павлютенкова М.Ю. Информационно-коммуникативные технологии в политике // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 1999. – № 1. – С. 40-52.
3. Березовец Т. Политические технологии в России: этапы становления от Ельцина до Путина // 18 ноября 2007.
4. Букалов А.В. Феномен структурирования психоинформационного пространства: иерархия объемов человеческого внимания, памяти и мышления // Соционика. – 1999. – № 2.
5. Гринберг Т.Е. Политические технологии. PR и реклама. – М.: Изд-во: Аспект Пресс, 2006 г. – 320 с.
6. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов. – М., 1997. – С. 88-90.
7. ЛЕЦ С.Е. “Чорні”, “білі” та “сірі” політичні технології. – № 162. – 11 вересня 2001.
8. Лукашев А., Пониделко А. Анатомия демократии, или “черный” PR как институт гражданского общества. – М.: Изд-во “Бизнес-Пресса”, 2001. – 272 с.
9. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий. – М., 2005. – 480 с.
10. Мангейм Дж.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования. – М., 1997.
11. Медведева В.К. Манипулятивные избирательные технологии и право граждан на информацию // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2003. – № 4. – С. 100-105.
12. Морозова Е.Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999. – 247 с.
13. Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві 2004 года. – Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Д.Ю. Наріжний; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2004. – 19 с.
14. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: Проблемы методологии и практики. – Кишинев, 1997. – С. 42.
15. Почепцов Г. Паблик рилейшнз. – М., 1998. – С. 269.
16. Симонов К.В. Политический анализ: Учебное пособие. – М.: Логос, 2002. - 152 с.
17. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 559 с.
18. Яковлев И.Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование // Полис. – 1998. – № 2. – С. 131.
19. Nohlen D. Wahlrecht und Parteiensystem. – Opladen, 1990. – S. 26.
20. Matthews C. Монографія. Hardball: how politics is played, told by one who knows the game. – N.Y.: Simon & Schuster, 1999. - 237 p.
21. Patton C.V., Sawicki D.S. Basic Methods of Policy Analysis and Planning. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1983. – P. 14.

Технічний редактор, комп'ютерна верстка *К. Дорофєєва*.
Друк *С. Волинець*. Фальцовально-палітурні роботи *А. Грубкіна*.

Підп. до друку 24.12.2008 р.
Формат 60×84¹/₈. Папір офсет.
Гарнітура "Times New Roman". Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,21. Обл.-вид. арк. 15,55.
Тираж 300 пр. Зам. № 2518

Видавець і виготовлювач: МДГУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: vrector@kma.mk.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1175 від 25.12.2002 р.